

Czyny zabronione na tle zazdrości erotycznej u osób zdrowych psychicznie

Offenses motivated by erotic jealousy committed by mentally healthy people

Przemysław Cynkier

Instytut Psychologii, Wydział Filozofii Chrześcijańskiej,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Summary

Most often jealousy is treated as a complex mental phenomenon, which consists of changes in emotional state, in cognitive and behavioral spheres, caused by erotic infidelity of a partner or a feeling of insecurity caused by a rival. It is estimated that factors contributing to this are a combination of dynamic affiliative factors, personality traits as well as environmental and social factors. Jealousy can take a reactive, anxious or possessive forms. This paper aims to present multifactorial genesis of jealousy, which leads to aggressive behaviors, usually in a form of domestic violence, but also resulting in homicides. Factors contributing to the occurrence of aggressive behaviors include specific personality traits of perpetrators as well as external variables, often constant and growing conflicts with the environment, usually multiplied by strong negative emotions directly preceding aggressive attacks. Acts motivated by jealousy often cause juridical difficulties in forensic psychiatry, both in the scope of diagnosis, determination of sanity related to the accusation, as well as in validity of the use of security measures. Identification of the nature of different types of jealousy, their dimensions and various conditioning can contribute to apt judicial-psychiatric assessments.

Słowa klucze: zazdrość erotyczna, przemoc domowa, opiniowanie sądowo-psychiatryczne

Key words: erotic jealousy, domestic violence, judicial-psychiatric assessment

Wstęp

Motywy romansu, niewierności, cudzołóstwa, zdrady, zazdrości, nieufności wobec partnera są najczęstszymi tematami mitologii różnych kultur i bywają łączone nie tylko z seksualnością, lecz także z pragnieniem władzy, znaczenia, siły, bogactwa i zemsty [1]. Smith i wsp. [2] określili zazdrość jako kompleks uczuć, wyobrażeń i zachowań

wywołanych przez lęk przed potencjalnym, aktualnym lub wymagowanym związkiem ukochanej osoby z kimś trzecim. Zazdrość może być także definiowana jako chęć posiadania rzeczywistych lub wyobrażonych zalet, przypisywanych rywalowi, zwłaszcza tych, które dają mu pierwszeństwo w miłości obiektu. Zazdrość wywodząca się z układu edypalnego opiera się na pragnieniu wyłącznej relacji z obiektem pierwotnym, które w późniejszym życiu odniesione jest do innych obiektów. W takim ujęciu jej celem jest miłość, a nie samo zaspokojenie potrzeb lub pozyskanie uwagi [3].

Wśród sygnałów, które wzbudzają zazdrość w partnerze, wymienia się oznaki zainteresowania partnerem ze strony innych osób, nazbyt swobodne zachowania partnera wobec innych, dwuznaczne sceny z udziałem partnera, porównywanie partnera do wcześniejszych znajomości, utrzymywanie przez niego kontaktu z byłymi partnerami [4]. Zwykle sygnały te są demonstrowane w celu wzbudzenia w drugiej osobie większego zainteresowania związkiem, podtrzymania jego trwałości i indukowanie zazdrości z tej perspektywy należałoby uznać za zachowanie „prewencyjne”, chroniące związek. Kobiety są bardziej skłonne do wzbudzania zazdrości w partnerach niż mężczyźni w partnerkach. Nadmierne rozniecanie zazdrości przynosi jednak odwrotny skutek, doprowadzając do konfliktów interpersonalnych, zachowań agresywnych, a nawet rozpadu związku [5].

Różne oblicza zazdrości

Zazdrość nie jest zjawiskiem jednolitym, obejmuje bowiem sferę poznawczą, emocjonalną i behawioralną życia psychicznego. Towarzyszy różnym zaburzeniom psychicznym, albo jest wręcz ich jądrem. Występuje w różnych okolicznościach, u różnych osób i w szerokim zakresie nasilenia – wzbogaca związek erotyczny, ale częściej go niszczy. Muzinić i wsp. [6] sugerują postrzeganie zazdrości na trzech poziomach: jako zwyczajnego zjawiska psychicznego, jako zazdrości nienormalnej i jako zazdrości psychotycznej.

U osób niezdradzających poważniejszych zaburzeń psychicznych zazdrość może przyjąć jedną z trzech form: zazdrości reaktywnej, niepokojącej i zaborczej. Pierwsza z nich odnosi się do uczuciowej reakcji, będącej odpowiedzią na emocjonalną lub seksualną niewierność partnera. Druga cechuje się silnym aspektem poznawczym, w którym istotną rolę przypisuje się rozmyślaniu o możliwej niewierności partnera. Zazdrość zaborcza (prewencyjna, zapobiegawcza) natomiast ma silny komponent behawioralny, który wyraża się monitorowaniem zachowań drugiej osoby, które ma na celu przeciwdziałanie ewentualnemu rozpadowi związku, nawet przy bardzo słabych oznakach zainteresowania innej osoby partnerem. W zasadzie tylko zazdrość reaktywna występuje jako emocjonalna odpowiedź na rzeczywistą groźbę niewierności, dwie pozostałe zaś pojawiają się mimo braku realnego zagrożenia. Zazdrość reaktywna zawiera głównie aspekt emocjonalny, niepokojąca – poznawczy, a zaborcza – behawioralny [5, 7, 8].

Osobowość a zazdrość

Dostrzegalna jest zależność pomiędzy rozwojem osobowości a późniejszą skłonnością do ujawniania zazdrości erotycznej. Niezapewniająca bezpieczeństwa więź z rodzi-

camii sprawia, że osoba taka w dorosłości dąży do skracania dystansu wobec swojego partnera erotycznego, poszukuje nadmiernej bliskości, staje się zaborcza, a kiedy tego nie otrzymuje, reaguje gniewem i wzmoczoną kontrolą partnera, która ma na celu ochronę związku i podtrzymanie relacji. Osoby takie oczekują czegoś, czego z oczywistych powodów nie mogą otrzymać, a to sprawia, że nawet obojętne sytuacje interpretują na swoją niekorzyść, odbierając je jako potwierdzenie braku oddania partnera, a w końcu jako wyraz jego niełojalności [9]. Marazziti i wsp. [10] analizowali związki pomiędzy stylami przywiązania i wymiarami zazdrości u osób zdrowych i doszli do wniosku, że osoby z nieprawidłowymi stylami przywiązania (unikającym, odrzucającym) cechują się nadmiernym lękiem przed utratą partnera, prowadzącym do obsesyjnego myślenia o nim i kontrolowaniu go. Wyznaczyli pięć wymiarów zazdrości: depresyjny, paranoiczny, obsesyjny, związany z lękiem i nadmierną sensytywnością interpersonalną. Osoby prezentujące bezpieczny styl przywiązania potrafią natomiast tolerować negatywne emocje i przez to budują intymność w związku. Niedojrzałe osoby rekompensują potrzebę zapewnienia sobie bezpieczeństwa poprzez nadmierne zjednoczenie z partnerem, którym pragną zawładnąć. Poczucie braku bezpieczeństwa w związku rodzi w nich frustrację, zniechęcenie, a każda próba ustabilizowania relacji poprzez kontrolę pogłębia poczucie utraty godności i obniża poczucie własnej wartości [11].

Osoby nadmiernie zależne od partnera stają się niesamodzielne, mają zawężony zakres samowystarczalności, przez co są narażone na lęk przed porzuceniem [12]. Badania nad cechami osobowości osób zazdrosnych ujawniają u nich wysoki poziom neurotyzmu, wrogości, sztywności i lęku społecznego, który nawiązuje do stylu przywiązania lękowo-ambiwalentnego [13]. Wśród specyficznych zaburzeń osobowości predysponujących do nadmiernej zazdrości wymienia się osobowość paranoidalną, zależną i *borderline*, a także towarzyszące im zaburzenia psychiczne [14].

Mechanizmy zazdrości

Dąbrowska jako najważniejsze elementy związku partnerskiego wymienia właściwą komunikację i dbałość o wzajemne zaspokajanie swoich potrzeb, właściwy system sprawowania władzy domowej oparty na autorytecie osobistym, silną więź emocjonalną, więź seksualną, więź intelektualną, które umacniają przyjaźń i podtrzymują wzajemną atrakcyjność partnerów (wspólny system wartości, wspólny styl życia i uczestniczenia w kulturze, zgodność bądź komplementarność w postrzeganiu wartości, celów i dążeń życiowych), równowagę ekonomiczną [15]. W wypadku zaistnienia nadmiernej zazdrości wartości te stają się zagrożone, a wypracowane schematy postępowania okazują się nieefektywne, cenione dotychczas wartości uważane za cementujące związek odbierane są jako fałszywe, a autorytety jawią się jako chwiejne i mało wartościowe.

Emocje o przykrym zabarwieniu, które zawierają się w zazdrości, nie tylko dotyczą konkretnej osoby partnera erotycznego, ale ich podłożem jest także wewnętrzna obawa osoby zazdrosnej przed zachwianiem „obrazu siebie”. W takim ujęciu dyskomfort towarzyszący zazdrości jest nie tyle lękiem przed utratą partnera, co wyrazem niepokoju o własne poczucie wartości. Zaleski, przytaczając poglądy Fredmann, zauważa, że

podczas gdy w przeszłości pojawienie się rywala niższej rangi (np. niżej urodzonego) było przyczynkiem nie tyle do zazdrości, ile do pogardy i gniewu, to obecnie pojawienie się właśnie takiego rywala stanowi jeszcze bardziej bolesne doświadczenie i wzmagają zazdrość. Siła przeżywanej zazdrości miałyby być zależna od różnych czynników, wśród których wymienia się również stopień zaangażowania w zdobycie i utrzymanie tegoż partnera. Z kolei im silniejsze jest zaangażowanie się w związek pozamałżeński, tym mniejsza jest zazdrość o tegoż partnera, który z reguły nie był w aż takim stopniu wpisany w całokształt życia osoby zazdrosnej [16].

Osoby z wysoką samooceną w odpowiedzi na zdradę lub zagrożenie nią będą reagować niekoniecznie zazdrością, ale raczej poczuciem żalu, że straciły czas, energię, a może i środki materialne do budowania związku z osobą, która na to nie zasługiwała. U osób zdradzonych o niskiej samoocenie żal znajdzie się na dalszym planie, dominować będzie właśnie zazdrość [7]. W osobie zazdrosnej wzbudza się pragnienie porównywania z rywalem w zakresie różnych cech: fizycznej atrakcyjności, osobowości, podobieństwa do partnera, pozycji zawodowej, gotowości do wejścia w trwały związek [17]. Ujemny bilans takiego porównania wywołuje najczęściej stan o obrazie depresyjnym i w efekcie prowadzi do negatywnych odczuć, które w późniejszym etapie przenoszą się na inne osoby i sytuacje [18].

Czynnikami spustowymi zazdrości bywają sytuacje, w których zagrożone jest poczucie własnej wartości, takie jak niepowodzenia w pracy zawodowej bądź utrata pracy, ciężka choroba lub niesprawność fizyczna, okres poporodowy, śmierć osoby bliskiej, która dawała oparcie. Pojawia się wówczas wzmożona potrzeba kontaktu z partnerem, który miałby zapewnić o swojej wierności i lojalności, a jeśli nie przekazuje takich sygnałów, rozbudza w osobie zazdrosnej podejrzliwość, rozczarowanie i gniew [19].

Zaleski [16] (za White i Mullen) wyróżnia dwie fazy zazdrości. Pierwsza obejmuje autonomiczną reakcję na stres, wywołaną spostrzeżonym zagrożeniem (możliwość przerwania istniejącego układu z partnerem). Niekiedy pojawia się wówczas podniecenie seksualne, co tłumaczy się tym, że początkowo lękowi i złości towarzyszy pobudzenie skojarzone z sygnałami seksualnymi. W drugiej fazie dochodzi do kompleksowego analizowania sytuacji, prób poradzenia sobie z narastającą zazdrością, dążenia do wyjścia z zagrażającego układu. Gdy próba ta jest efektywna, wywołuje uczucie ulgi, jeśli nie – pociągają za sobą stan przygnębienia i depresję. Autorzy wymieniają sześć składowych elementów zazdrości: gniew, lęk, smutek, zawiść, seksualne pobudzenie i poczucie winy.

Mandal i wsp. [5], powołując się na Guerrero, Andersen, Jorgensen, Spitzberg i Eloy, wyróżniają dwa sposoby radzenia sobie z poczuciem zazdrości. Typ interakcyjny określa podejmowanie bezpośrednich kontaktów z partnerem i obejmuje sześć specyficznych zachowań: wyrażanie negatywnych emocji, komunikację zorientowaną na rozwiązanie problemu, komunikację agresywną, aktywne dystansowanie się, zaprzeczanie i zastraszanie. Typ behawioralny nie wymaga bezpośredniego kontaktu i obejmuje: nadzór, próby manipulacji partnerem, próby odbudowy relacji lub przemoc.

Wzbudzanie zazdrości (do pewnego stopnia) jest mechanizmem sprzyjającym utrzymaniu przy sobie partnera. Intensywność doświadczanej zazdrości ma wskazywać na stopień zaangażowania w relację, ekspresja zazdrości zaś ma skłaniać partnera do

większego zaangażowania, pozwala umocnić własną pozycję, odzyskać utraconą pozycję bądź podnieść własną wartość [5]. Jedynie zazdrość reaktywna koreluje pozytywnie z jakością związku. Dwa pozostałe typy zazdrości (bez realnego zagrożenia utraty związku) wpływają natomiast negatywnie na jakość relacji między partnerami [8].

Znaczenie zazdrości wyraża się również tym, że jest ona sygnałem, że partner jest dla osoby zazdrosnej wartościowy. Z perspektywy psychologii społecznej zdolność reagowania zazdrością jest przekazywana z pokolenia na pokolenie i modyfikowana ewolucyjnie na poziomie neuroanatomicznym i fizjologicznym. Zdaniem Zaleskiego „dziedzictwo kulturowe określa nasze procesy kognitywne, emocjonalne i behawioralne, tworzące schemat reakcji zazdrości” [16, s. 110]. „Przekazywane przez kulturę normy i zakazy uczą, które seksualne i nieseksualne zachowania partnera z osobnikami innej płci są dozwolone, a które stanowią naruszenie integralności podstawowego związku, wywołując zagrożenie” [16, s. 110]. W większości społeczeństw mężczyźni określają warunki życia i rolę poszczególnych płci, co może skutkować zwiększonym poziomem przemocy wobec kobiet. Zauważono, że w społeczeństwach, w których dochodzi do segregacji płci (np. w pracy kobiety przebywają tylko z kobietami), nie tylko związki są trwalsze, ale także ograniczona jest zazdrość seksualna oraz obserwuje się niższy poziom przemocy. Zdaniem psychologów społecznych wynika to z większej pewności ojcostwa u mężczyzn, a co za tym idzie – większego ich zaangażowania w postawy rodzicielskie oraz życie rodzinne [20].

Buss [21], opierając się na badaniach kobiet i mężczyzn w wielu krajach, stwierdził, że dla większości kobiet trudniejsza do zniesienia jest zdrada emocjonalna, dla mężczyzn zaś bardziej bolesna jest perspektywa zdrady seksualnej. W pierwotnych społecznościach kobiety obawiały się utraty zaangażowania partnera w utrzymanie rodziny na rzecz kobiety rywalki, a dla mężczyzn zdrada seksualna pociągała za sobą straty w dziedzinie reprodukcji. W tym ujęciu zazdrość jest pewnego rodzaju przystosowaniem się, wypracowaniem sposobu radzenia sobie z powtarzającym się problemem przetrwania i reprodukcji. Można ją więc potraktować jako „mądrość emocjonalną, niewyartykułowaną świadomie, przekazywaną z pokolenia na pokolenie przez naszych przodków” [21, s. 20], która pozwala na odepchnięcie rywala, wzmożenie czujności wobec partnera bądź podsyćcenie miłości.

Kobiety przejawiają zazdrość przede wszystkim w obawie przed zdradą emocjonalną, jednak ten typ zdrady jest trudniejszy do wykrycia, co sprawia, że kobiety częściej i bardziej przewlekłe ujawniają podwyższoną czujność wobec partnera. Mężczyźni są bardziej zaabsorbowani zdradą seksualną, która jest łatwiejsza do wykrycia i udowodnienia, ale też niesie znacznie silniejszy ładunek emocji [7].

Z badań Zaleskiego i Hupki [22] wynika, że Polacy w porównaniu z innymi nacjami zachodnimi są bardziej zazdrośni w takich wymiarach jak zagrożenie dla wyłączności związku, awersja do autonomii partnera, zależność oraz samoponiżenie–zawiść. W pewnym stopniu wyjaśnienia takich postaw można doszukiwać się w diametralnych zmianach motywacji do zawierania małżeństw (dotyczy to prawdopodobnie także związków nieformalnych). Zanika motywacja ekonomiczna, a w jej miejsce pojawia się potrzeba bliskości emocjonalnej, miłości czy zakochania [15]. Stan uczuciowy między partnerami stanowi podstawę budowania relacji, ale jest trudniejszy do utrzymania,

bardziej narażony na zdradę, nielojalność czy nieuczciwość. Angażuje partnerów nie tylko w miłość, ale także w działania zapewniające trwałość związku uczuciowego, w tym również w postawy zazdrości i rywalizacji o względy osoby ukochanej.

Zazdrość a zachowania agresywne

Do ujawniania agresji przez mężczyzn przyczyniają się nie tylko ich indywidualne predyspozycje oraz traumatyczny charakter konkretnych relacji mężczyzna–kobieta, ale także rodzaj relacji pomiędzy mężczyznami i między kobietami w poszczególnych społecznościach. Agresja mężczyzn wobec kobiet związana z ich „przewinieniami” seksualnymi jest bardziej powszechna, jeśli sojusze kobiet są słabsze, rodzina kobiety nie udziela jej wsparcia, mężczyźni zawierają ze sobą silne i szczególnie ważne związki albo jeśli kontakty między mężczyznami stają się mniej egalitarne i wzrasta kontrola mężczyzn nad ogólnie pojętymi zasobami. Niekiedy zazdrość bywa namiętnością drastyczną, destrukcyjną, która niesie ze sobą tragiczne skutki w postaci konfliktów między partnerami, rozpadu związku, różnych form agresji i przemocy [23].

W związkach małżeńskich lub nieformalnych sprawca podejmuje aktywność, która zmierza do osiągnięcia określonego celu, ofiara natomiast z reguły wykazuje specyficzne zachowania, często nieświadomie tworząc sytuacje, które stają się podłożem umożliwiającym zrealizowanie przez sprawcę jego zamierzeń. Celem sprawcy jest doprowadzenie ofiary do uległości i biernego poddawania się biegowi kontrolowanej przez niego sytuacji. Powtarzające się akty przemocy, brak umiejętności radzenia sobie z tym problemem, brak wsparcia ze strony innych osób, a nawet obwinianie ofiary za zaistniałą sytuację powodują, że zaczynają się u niej rozwijać nieadekwatne mechanizmy obronne (wyuczzonej bezradności, efekt psychologicznej pułapki, syndrom sztokholmski). Kowalczyk [24] wyróżnia trzy poziomy wiktyimizacji ofiary: burzenie utrwalonych zachowań, wtórne zranienie i przyjęcie tożsamości ofiary.

Łosińska [25] (za Dutton) w cyklu przemocy domowej wyróżnia inny schemat zachowań charakteryzujących relacje pomiędzy sprawcą a ofiarą (faza wstępna, faza onieśmiania, faza „złamania” partnera, okres latencji, faza utraty kontroli i faza interwencji zewnętrznej) i wskazuje, że jednym z elementów potęgujących napięcie psychiczne u sprawcy jest natrętne, wręcz obsesyjne rozmyślanie na temat niewierności partnera. Oskarżeniom, ośmieszaniu go przed otoczeniem oraz umniejszaniu jego poczucia atrakcyjności seksualnej towarzyszą zmuszanie go do poddania się czynnościom seksualnym, poniżanie oraz zdrady, agresja fizyczna i psychiczna. Zarzuty dotyczące niewierności nie tyle wynikają z zaangażowania w relację oraz lęku przed utratą partnera, ile wpisują się w cały system manipulacyjnych zachowań sprawcy. Jego istotą nie jest dążenie do potwierdzenia bądź wykluczenia zdrady, ale utrzymanie stałej atmosfery napięcia, niepokoju, podejrzliwości, co sprzyja pomniejszaniu roli partnera, kompromitowaniu go czy zawstydzeniu (co ma go też skłonić do nieujawniania sytuacji domowej).

Holtzworth-Munroe i Jacobson [26] związki naznaczone przemocą dzielą na dwa rodzaje. W pierwszym z nich obecne są przekonania wzmacniające relacje pomiędzy sprawcą i ofiarą, gdyż negatywne zachowania sprawcy przypisywane są czynnikiem

zewnątrznym, co do których uznaje się, że nie miał on na niego wpływu, że były od niego niezależne. Drugi rodzaj związków polega na tzw. konserwacji zakłóceń, czyli sytuacji, w której negatywne zachowania partnera są tłumaczone poprzez cechy jego osobowości lub stałe właściwości i wówczas są traktowane przez ofiarę jako zamierzone i celowe. Partnerzy w związkach, w których występuje przemoc, częściej korzystają ze stylu konserwującego zakłócenia, doprowadzając do konfrontacji i eskalacji konfliktów.

W związkach, w których istnieje problem zazdrości, osoba będąca jej obiektem traktuje zazdrość partnera jako permanentną cechę jego charakteru, a pomija własne zachowania, które mogą prowokować zazdrosne postawy. Zazdrośnik natomiast przypisuje partnerowi specyficzne cechy, które mają sprzyjać niewierności, a nie dostrzega swojej podejrzliwości, nieufności czy wrogości wobec otoczenia. Jeśli ponadto istnieją wyraźne różnice w poziomie władzy w związku, mające podstawy w wykształceniu, dochodach, osiągnięciach zawodowych, to zachodzi wysokie prawdopodobieństwo przemocy w rodzinie i dotyczy w tym samym stopniu obu płci [20]. Czynniki te, określane jako trwałe elementy ryzyka przemocy wewnątrzrodzinnej, nie są jednak same w sobie wystarczające do osiągnięcia wysokiego prawdopodobieństwa wystąpienia przemocy w związku. Dopiero kiedy współwystępują z nimi czynniki osobowościowe w postaci zaniżonego poczucia własnej wartości, niskiej samooceny, utraty kontroli nad swoim życiem lub rodziną, a wtórnie do nich zazdrość, możliwość wystąpienia agresji znacznie wzrasta [16, 27]. Agresywny atak jest wyrazem dążenia do utrzymania pozycji, a narastająca zazdrość ma prowadzić do wzmożonej agresji. Z kolei aby wysoka samoocena mogła być utrzymana, osoba zazdrosna poszukuje potwierdzenia własnej wartości u partnera, który przez przywiązanie, adorację, komplementy ma za zadanie budować jej znaczenie. W sytuacji konfrontacji z rywalem rodzi się jednak uczucie złości, gniewu i chęć odwetu [28].

Kobiety są bardziej skłonne do zemsty na rywalce lub na sobie, a mężczyźni na partnerce. Agresja skierowana przez kobiety na siebie ma być wyrazem złości i poczucia przegranej w potyczce z rywalką, a także niemożności wyładowania na niej agresji [16]. Fizyczna agresja mężczyzn wobec kobiet miewia podłoże instrumentalne – występuje gdy partnerka postrzegana jest jako przeszkoda na drodze do realizacji zamierzonego celu bądź gdy jej postawa godzi w poczucie wartości partnera jako mężczyzny [15]. Herzberger zazdrość mężczyzn uznaje za czynnik, który przyczynia się do agresji słownej i fizycznej, także w jej skrajnej formie w postaci zabójstwa [20].

W 2010 roku w Polsce prowadzono postępowania w sprawie około 680 zabójstw, z czego jako motyw dominujący w 29% wskazano nieporozumienia rodzinne, a w 30% motyw inny (w tym zazdrość) [29]. Majchrzyk [30] zabójstwa z zazdrości umieścił w grupie czynów motywowanych seksualnie, którym przypisał motyw związany z poczuciem odrzucenia i wiążące się z tym przekonanie o doznanej krzywdzie. Inne podejście mówi, że zabójstwa na tle erotycznym, w tym także na podłożu zazdrości o partnera, nie mieszczą się w obrębie tzw. zabójstw na tle seksualnym, w których głównym motywem jest zaspokojenie popędu seksualnego [31].

Z badań aktowych (341 spraw) przeprowadzonych przez Pikulskiego [32] w latach 1976–1985 wynika, że sprawcy kierowali się następującymi motywami, dokonując

zabójstwa z zazdrości: chęcią zemsty za niewierność (63%), chęcią usunięcia niewygodnej osoby na drodze do realizacji erotycznych lub seksualnych zamiarów (17%), chęcią zemsty za porzucenie (23%), chęcią zemsty za odmowę zawarcia związku małżeńskiego lub odmowę tzw. chodzenia ze sobą (5%), chęcią niedopuszczenia do odrzucenia uczuciowego lub utraty obiektu miłości (4%), chęcią zemsty za nieodwzajemnione uczucia (20%), chęcią odwetu za odmowę współżycia seksualnego (9%). W sprawach występowała polimotywacja, a czyny „cechowały się wyjątkowo bogatą i barwną strukturą motywacyjną” [32, s. 162].

Gierowski [33, 34] podobnie zakwalifikował zabójców motywowanych zazdrością. Zaliczył ich do grupy tzw. zabójców z powodu zemsty, która najczęściej dotykała sfery życia erotycznego. Były to osoby przede wszystkim o asocjalnych cechach osobowości oraz słabej internalizacji norm. Mimo skrajnie niekorzystnych warunków wychowawczych nie doszło u nich do wykształcenia skłonności do bezpośredniego otwartego ataku. Odnotowano u nich jednak wysoki poziom podejrzliwości oraz gotowość do rzutowania wrogości na otoczenie. W wypadku zabójstw dokonanych przez tę grupę sprawców zdecydowanie ważniejszą rolę odgrywały zmienne zewnętrzne i sytuacyjne, mające charakter ciągłego i narastającego konfliktu z otoczeniem; cechy osobowościowe natomiast miały drugorzędne znaczenie. Okoliczności bezpośrednio poprzedzające zabójstwo przyjmowały obraz sytuacji bolesnej bądź stanowiły konflikt emocjonalny. Sprawcy zwykle planowali swoje czyny i były one obliczone na wyrządzenie dotkliwej krzywdy. Podwyższony poziom lęku, nadpobudliwość i labilność emocjonalna sprawców w zetknięciu z sytuacją prowokacji czy odrzucenia przekształcały się w poważne zaburzenia procesów poznawczych (zawężenie pola świadomości, silne pobudzenie psychoruchowe, intensywne przeżywanie negatywnych emocji) [33, 34].

Najczęściej wymienianym przez autorów [21, 30, 32, 33] bezpośrednim czynnikiem, który inicjuje zabójstwo partnerki seksualnej, jest odmowa współżycia seksualnego oraz zamiar opuszczenia sprawcy. Zazdrość i towarzysząca jej zawiść oraz pragnienie zemsty to triada czynników, z powodu których człowiek może zabić lub popełnić inne przestępstwo, takie jak zranienie, zniszczenie cudzego mienia czy dręczenie innej osoby. Sprawca nie może zapanować nad negatywnymi emocjami i podejmuje wtedy zachowania niezgodne z prawem [35]. Obniżonej zdolności racjonalnego myślenia towarzyszą irracjonalne fantazje, sprzeczne pragnienia i ambiwalentne postawy wobec partnera [36]. Z jednej strony występuje dążenie do symbiotycznej relacji z partnerem, domaganie się wsparcia, obawa o utratę kontroli nad partnerem, ale także nadal trwa poczucie osamotnienia, przeżywania emocjonalnej izolacji i zagubienia [37]. Agresja może przyjmować formę instrumentalną bądź reaktywną, zmierzającą do utrzymania pozycji w rodzinie, może też mieć związek z podejrzeniami zdrady małżonka. Im bardziej „sztywna” jest osobowość sprawcy, tym silniejsze są reakcje agresywne o charakterze kompulsywnym i impulsywnym [37].

Biro i wsp. [38], wykorzystując MMPI, zbadali 93 sprawców zabójstw i wyodrębnili wśród nich cztery grupy: osoby psychotyczne, nadwrażliwe-agresywne, psychopatyczne i bez odchyłań w badaniu. Okazało się, że zachowanie agresywne, nawet jeśli dochodziło do niego na skutek czynników reaktywnych, wpisywało się jednak w strukturę osobowości sprawców.

Muzinić i wsp. [6] dokonali analizy zmiennych demograficznych, kryminologicznych (rodzaj przestępstwa, aspekt wiktymologiczny), psychiatrycznych oraz środków zabezpieczających. Badanie obejmowało 200 osób, które z zazdrości dokonały zabójstwa lub usiłowały go dokonać (po 50%). Co czwarty ze sprawców był już w przeszłości karany za czyn popełniony w związku z zazdrością. Trzech na czterech sprawców nie przejawiało psychotycznej zazdrości, były to osoby uzależnione od alkoholu oraz prezentujące zaburzenia osobowości (typ aspołeczny, osobowość paranoiczna, inne specyficzne zaburzenia osobowości). Tylko pojedyncze osoby były upośledzone umysłowo. Największa liczba przestępstw została dokonana przez osoby w średnim wieku. Sprawcy wykonywali prace fizyczne, wychowywali się w trudnych warunkach społecznych i rodzinnych, w dzieciństwie albo w wieku młodzieńczym wykazywali zachowania agresywne i zaburzenia rozwojowe, mieli problemy edukacyjne. W wypadku osób z zaburzoną osobowością istotną rolę odgrywała sytuacja kryminogenna, na którą składały się konflikty między ofiarą i sprawcą oraz prowokacyjne zachowanie ofiary: ujawniona zdrada partnera lub zdrada, o której sprawca słyszał od innych osób, a także inne przejawy nielojalności ofiary. Dodatkowo konflikt potęgowały nasilająca się postawa zazdrości u sprawcy oraz brak szacunku dla partnera i samego siebie, niskie poczucie wartości, a także wcześniejsze doświadczenie bycia zdradzonym. Najczęściej do przestępstwa dochodziło w miejscu wspólnego zamieszkania (przeszło połowa przypadków). W zdecydowanej większości ofiarami przestępstwa był małżonek sprawcy lub osoba partnera. Przeważającą część sprawców dotyczyła zmniejszona odpowiedzialność karna, zaledwie w pięciu wypadkach uznano, że osoby te ponosiły pełną odpowiedzialność za swój czyn. Ryzyko ponowienia czynu w tej grupie oceniono jako niskie i zaledwie co czwartego ze sprawców skierowano na leczenie odwykowe [6].

Doniesienia te w znacznej mierze nawiązują do badań wykonanych przez Pikulskiego [32]. Autor ustalił, że sprawcami zabójstw z zazdrości najczęściej byli mężczyźni w wieku 25–35 lat, mieszkający w mieście, pochodzący z rodzin robotniczych, o wykształceniu podstawowym, pracujący fizycznie, pozostający w związku małżeńskim, posiadający dzieci, którzy jednak nie byli wcześniej karani. Czyny popełniali głównie w miejscach zamkniętych (78% zabójstw), w tym w mieszkaniach, które zajmowali (59% przypadków). Co czwarty z nich przed dokonaniem przestępstwa korzystał z leczenia psychiatrycznego, a prawie połowa nadużywała alkoholu. Badania psychiatryczne i psychologiczne wykazały, że 6% badanych było niepoczytalnych w czasie czynu, 28% miało poczytalność ograniczoną w stopniu znacznym, a 42% wykazywało nieznaczne ograniczenie poczytalności w stosunku do zarzutu. Sprawców cechowały nadpobudliwość nerwowa (blisko połowa badanych) oraz niskie poczucie własnej wartości [32].

W wypadku zabójstw z zazdrości sprawcy mają skłonność do koncentrowania się na rodzaju zadanych ofierze obrażeń. Na ogół występuje tu wiele różnych ran przy braku typowego narzędzia zbrodni. Pierwotnym celem sprawcy jest wyładowanie nagromadzonych emocji, a nie śmierć ofiary. Zwłoki znajduje się zwykle w miejscu zabójstwa, często w miejscu zamieszkania ofiary. Z badań Przybyłek i wsp. [39] wynika, że sprawcy niekiedy zaśniali ofiarom oczy, co może świadczyć o wyrzutach sumienia, wskazując tym samym na osobisty stosunek sprawcy do ofiary i emocjonalne podłoże zabójstwa. Nie odnotowano zmiennych świadczących o manipulowaniu przy

zwłokach (prób ukrycia, przemieszczenia zwłok), co może sugerować, że zabójstwo nie służyło innym celom (ekonomicznemu czy seksualnemu), a sprawca nie zrobił nic, żeby ukryć przestępstwo. Radojević i wsp. [40] przeanalizowali przeszło siedemset zabójstw z uwzględnieniem wyników badań autopsji i zaledwie w pięciu z nich doszło do okaleczenia genitaliów ofiary (np. odcięcie prącia, odcięcie brodawki sutkowej, rana cięta sromu, postrzał prącia). Wszystkie te zabójstwa były związane z motywem erotycznym i we wszystkich ofiara знаła sprawcę.

Z analiz kryminologicznych i kryminalistycznych Pikulskiego [32, 41] wiadomo, że do zabójstwa lub jego usiłowania najczęściej dochodziło przez zadawanie ofierze ran ciętych, klutych lub rąbanych (51%), jedna czwarta sprawców dokonała czynu przez zadanie urazów tępym narzędziem, a co szósty udusił swoją ofiarę. Najwięcej tego rodzaju przestępstw odnotowano w miesiącach letnich (od czerwca do września) oraz w grudniu. Zdaniem autora miało to związek z bardziej intensywnym życiem towarzyskim, jakie prowadzi się w tych okresach. Spotkania sprzyjały bowiem flirtom, podejrzliwości wobec partnera i zdradom. Zwykle do zabójstw dochodziło w weekend, w godzinach 14.00–22.00 (wówczas sprawca i ofiara spędzali ze sobą najwięcej czasu).

Ustalono, że czas, jaki upływa od pierwszych oznak zazdrości do faktycznego popełnienia przestępstwa, jest najdłuższy w wypadku zaburzeń osobowości u sprawcy (najkrótszy w zaburzeniach psychotycznych). Egzogenne sytuacje prowokują do zabójstwa z powodu zazdrości, a ostre zatrucie alkoholem ma istotne znaczenie w tego typu zbrodniach [6, 32].

Zazdrość erotyczną wymienia się także jako jeden z elementów przyczyniających się do wystąpienia stanu silnego wzburzenia, usprawiedliwionego okolicznościami danego zdarzenia [42]. Blisko jedna trzecia zabójstw z zazdrości jest dokonywana właśnie w takim stanie (trzykrotnie więcej niż w zabójstwach inaczej motywowanych). Sytuacja stresowa wyzwala u sprawcy stan afektu fizjologicznego jest dla niego niespodziewana i nagła. Jego działanie charakteryzuje się gwałtownością, silnie wyrażoną agresją (duża liczba ciosów) oraz lukami pamięciowymi [32].

Źródeł silnego wzburzenia należy jednak poszukiwać nie tylko w sytuacji zewnętrznej (np. okoliczności wzbudzenia zazdrości reaktywnej), ale także w procesach intrapsychicznych sprawcy, bez udziału których reakcja uczuciowa nie mogłaby zaistnieć. Dochodzi wówczas do zakłóceń czynności psychicznych, będących odpowiedzią na znalezienie się sprawcy w sytuacji dla niego trudnej (frustracja, przeszkody różnej natury, konflikt), która osłabia jego samokontrolę działania. Zdaniem Gierowskiego [43] w wypadku działania sprawcy w stanie silnego wzburzenia sądowa diagnoza psychologiczna musi uwzględniać: percepcję sytuacji traumatycznej przez badanego, pierwotną i wtórną ocenę stresu, uruchomione w ramach radzenia sobie ze stresem style i strategie, typ regulacji emocji wywołanych przez stres oraz stopień samokontroli. Konieczne jest również uwzględnienie zmiennych osobowościowych, które modyfikują reakcję na stres oraz bezpośredni wpływ procesów psychicznych na analizowane zachowanie.

Klasyfikacje motywów *dyadic death* są oparte na charakterze relacji pomiędzy sprawcą zabójstwa a jego ofiarą i uwzględniają takie elementy, jak uczucie litości wobec ofiary, altruizm, czynniki stresogenne w rodzinie, problemy społeczne czy finansowe,

ale na pierwszy plan wysuwa się motywacja o charakterze zazdrości erotycznej oraz zawodu uczuciowego, rodzącego nienawiść oraz chęć zemsty [35, 44–46].

Podsumowanie

Zazdrość jako złożone zjawisko psychiczne dotyka całości życia człowieka i wpisuje się nie tylko w związek emocjonalny z drugą osobą, ale podlega także uwarunkowaniom środowiskowym i społecznym. Przyjmuje rozmaite formy, różne nasilenie i spełnia odmienne zadania. Poza podnoszoną przez psychologię społeczną funkcją utrzymania trwałości związku i zwiększenia wzajemnej atrakcyjności partnerów [21] jest elementem niszczącym relację, a także przyczyniającym się do wchodzenia w konflikty z prawem.

Niekiedy zazdrość bywa namiętnością drastyczną, destrukcyjną i niesie ze sobą tragiczne skutki w postaci konfliktów między partnerami, rozpadu związku, różnych form agresji i przemocy – te zaś wymagają analiz psychiatrycznych i psychologicznych, które mogą być wykorzystane przez organy wymiaru sprawiedliwości. Zdarza się, że mężczyźni stosują przemoc wobec kobiet, by mieć nad nimi kontrolę i zapobiec ich odejściu, a żeby ich groźby były realne, uciekają się do rzeczywistych aktów agresji, najczęściej w formie znęcania się, niekiedy – zabójstwa [23]. Z tego względu zazdrość od dawna znajdowała się w sferze zainteresowań psychiatrii sądowej. Sprawy karne, w których jest obecny wątek zazdrości erotycznej, następują wiele komplikacji i nieporozumień natury orzeczniczej, począwszy od oceny stanu klinicznego, przez ocenę poczytalności sprawy, a skończywszy na ocenach zasadności stosowania środków zabezpieczających.

Poznanie natury różnych typów zazdrości oraz ich wielu wymiarów może ułatwić sporządzanie ekspertyz sądowo-psychiatrycznych, a także przyczynić się do głębszego poznania samej istoty zazdrości w poszczególnych wypadkach. Nie bez znaczenia jest uwzględnienie postaw ofiar przestępstw dokonywanych na tle zazdrości, które w mniej lub bardziej świadomy sposób początkowo starają się rozbudzić poprzez zazdrość namiętność u partnera, a później nie są w stanie zapanować nad nią u sprawcy, który kierowany swoimi podejrzeniami i fałszywymi spostrzeżeniami, poczuciem lęku i gniewem – dopuszcza się czynu zabronionego [5].

Problematyczne jest rozstrzygnięcie, na ile do inkryminowanego zachowania przyczyniły się właściwości sprawcy, a w jakim stopniu zewnętrzne czynniki zaburzały jego samokontrolę zachowania. U osób nieprzejawiających istotnych zaburzeń psychicznych ważną rolę odgrywają takie elementy osobowościowe, jak poczucie własnej wartości, samoocena czy skłonność do sztywności/elastyczności postaw i sądów [9, 12, 13], a u osób z zaburzoną osobowością – jej specyficzny obraz i predyspozycje [14].

W zależności od rodzaju przejawianej przez sprawcę zazdrości różne mogą być oceny sądowo-psychiatryczne. Wydaje się, że o ile w wypadku zazdrości reaktywnej w wyzwoleniu zachowania przestępczego pierwszorzędne znaczenie mają czynniki sytuacyjne, o tyle w zazdrości niepokojącej i zaborczej dominującą rolę odgrywają tło osobowościowe oraz złożony charakter relacji z partnerem [5, 7, 8, 43]. Niezbędne wydaje się również uwzględnienie sytuacji, które na pozór nie mają wiele wspólnego z zazdrością, a które mogą deprecjonować sprawcę jako osobę, obniżać jego pozycję w związku i generować w nim potrzebę odzyskania kontroli nad partnerem oraz relacją [19].

Polimotywacyjne działanie sprawców wynika z różnych dyspozycji osobowościowych, określonej sprawności procesów poznawczych i emocjonalnych oraz wpływu czynników zewnętrznych, na które składają się przede wszystkim przewlekłe sytuacje konfliktowe pomiędzy ofiarą a sprawcą, a także ostre konflikty bezpośrednio poprzedzające zachowanie przestępcze [30, 32]. Odrębnego potraktowania przez biegłych psychiatrów i psychologów wymaga stan silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami zdarzenia, który zdarza się znacznie częściej w wypadku zabójstw dokonywanych z zazdrości niż z innych motywów [32, 43].

Do zabójstw z zazdrości popełnionych przez osoby bez poważnych zaburzeń psychicznych zwykle dochodzi w sytuacjach przeciążenia psychicznego, doprowadzającego do wygórowanych i gwałtownych reakcji agresywnych. Istotne są też uwarunkowania rodzinne i kulturowe, w których rodzina i małżeństwo stanowią priorytetową wartość, wymagającą szczególnej ochrony [47]. Groźba rozpadu związku z powodu zdrady małżonka staje się czynnikiem godzącym w wysoko cenioną wartość, a zarazem naraża osobę zdradzoną i osamotnioną na krytyczną ocenę społeczną. Lęk przed ośmieszeniem, poniżeniem oraz społeczną stygmatyzacją wzmacnia potrzebę kontroli i wywierania wpływu na partnera, wobec którego żywiona jest zazdrość. Oceny sądowo-psychiatryczne i psychologiczne powinny zatem uwzględniać bardzo szerokie tło motywacyjne, nie mogą ograniczać się jedynie do badania osoby sprawcy, a pomijać kontekst sytuacyjny i społeczny, w jakim dokonano czynu zabronionego.

W ostatnich latach stało się możliwe stosowanie szerszego wachlarza środków zabezpieczających wobec sprawców, wśród których mogą znaleźć się osoby zazdrosne w sposób niepatologiczny. Kluczowym elementem terapii w ich wypadku jest osiągnięcie wglądu w istotę zazdrości i towarzyszących jej dysfunkcji psychicznych, co w kolejnym etapie powinno mobilizować sprawców do korzystania z różnych form oddziaływań psychoterapeutycznych [12]. W odniesieniu do różnych typów i form zazdrości programy terapeutyczne winny być dostosowane do indywidualnych potrzeb sprawców oraz poziomu ryzyka zachowań niebezpiecznych z ich strony [27, 48], co jednak wymaga dalszych badań nad aspektem sądowo-psychiatrycznym zazdrości.

Piśmiennictwo

1. Imieliński K. *Medycyna seksualna*. Warszawa: Polczek; 1992.
2. Smith R, Kim S, Parrot W. *Envy and jealousy: Semantic problems and experimental distinctions*. Pers. Soc. Psychol. Bull. 1988; 14: 401–409.
3. Moore BE, Fine BD. *Słownik psychoanalizy*. Warszawa: Jacek Santorski & Co; 1996.
4. Sheets V, Fredendall L, Claypool H. *Jealousy evocation, partner reassurance and relationship stability: An exploration of the potential benefits of jealousy*. Evol. Hum. Behav. 1997; 18: 387–402.
5. Mandal E, Moroń M, Latusek A. *Wzbudzenie zazdrości jako metoda wywierania wpływu w bliskich związkach*. Psychologia Społeczna 2015; 2(33): 192–209.
6. Muzinić L, Goreta M, Jukić V, Dordević V, Koić E, Herceg M. *Forensic importance of jealousy*. Coll. Antropol. 2003; 27(1): 293–300.

7. Lasota L, Abramciów R. *Psychologiczna analiza konstruktów zazdrości*. Terazniejszość – Człowiek – Edukacja 2015; 3(7): 139–150.
8. Barelds DPH, Barelds-Dijkstra P. *Relations between different types of jealousy and self and partner perceptions of relationship quality*. Clin. Psychol. Psychother. 2007; 14(3): 176–188.
9. Mikulincer M, Shaver PR. *An attachment perspective on psychopathology*. World Psychiatry 2012; 11: 11–15.
10. Marazziti D, Consoli G, Albanese F, Laquidara E, Baroni S, Dell’Osso MC. *Romantic attachment and subtypes/dimensions of jealousy*. Clin. Pract. Epidemiol. Ment. Health 2010; 6: 53–58.
11. Stieger S, Preyss AV, Voracek M. *Romantic jealousy and implicit and explicit self-esteem*. Pers. Individ. Differ. 2012; 52: 51–55.
12. Batinic B, Duisin D, Barisic J. *Obsessive versus delusional jealousy*. Psychiatr. Danub. 2013; 25(3): 334–339.
13. Buunk BP. *Personality, birth order and attachment styles as related to various types of jealousy*. Pers. Individ. Differ. 1997; 23: 997–1006.
14. Maggini C, Lundgren E, Leuci E. *Jealous love and morbid jealousy*. Acta Biomed. 2006; 77: 137–146.
15. Dąbrowska Z. *Małżeństwa w Polsce współczesnej. Studium empiryczne*. Roczniki Socjologii Rodziny 2001; 13: 29–43.
16. Zaleski Z. *Od zawiści do zemsty*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak; 1998.
17. White G. *A model of romantic jealousy*. Motivation and Emotion 1981; 5: 295–310.
18. Salovey P, Rodin J. *The differentiation of social-comparison jealousy and romantic jealousy*. J. Pers. Soc. Psychol. 1986; 50: 1100–1112.
19. DeSteno D, Valdesolo P, Bartlett MY. *Jealousy and the threatened self: Getting to the heart of the green-eyed monster*. J. Pers. Soc. Psychol. 2006; 91(4): 626–641.
20. Herzberger SD. *Przemoc domowa*. Warszawa: Wydawnictwo PARPA; 2002.
21. Buss DM. *Zazdrość – niebezpieczna namiętność*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne; 2002.
22. Zaleski Z, Hupka R. *Psychologiczna analiza zazdrości. Badania międzykulturowe*. Roczniki Filozoficzne 1991–1992; 39–40(4): 45–66.
23. Wojciszke B. *Kobieta i mężczyzna: odmienne spojrzenie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne; 2002.
24. Kowalczyk MH. *Zabójstwo partnera życiowego jako skrajny przejaw wiktyimizacji w związkach. Demoralizacja, resocjalizacja i readaptacja. Aktualne problemy, wyzwania i możliwości*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit; 2017.
25. Łosińska M. *Kobieta jako sprawczyni zabójstwa – analiza kryminologiczna i kryminalistyczna*. Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny 2013; 1: 42–59.
26. Holtzworth-Munroe A, Jacobson GL. *Casual attributions of married couples: When do they search for causes? What do they conclude when they do?* J. Pers. Soc. Psychol. 1985; 48: 1398–1412.
27. Badura-Madej W, Dobrzyńska-Mesterhazy A. *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; 2000.
28. Baumeister RF, Smart L, Boden JM. *Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem*. Psychol. Rev. 1996; 103: 5–33.
29. *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*. Warszawa: MSWiA; 2011.
30. Majchrzyk Z. *Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw*. Warszawa: IPiN; 2001.

31. Czupryna A. *Ofiara i sprawca: dwie strony zabójstwa na tle seksualnym*. Ius et Administratio 2015; 2: 3–15.
32. Pikulski S. *Zabójstwo z zazdrości*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze; 1991.
33. Gierowski JK. *Motywacja zabójstw*. Kraków: Akademia Medyczna im. Mikołaja Kopernika w Krakowie; 1989.
34. Gierowski JK. *Motywacyjna rola lęku w genezie zabójstw*. W: Gierowski JK, Majchrzyk Z. red. *Psychopatologia zabójstw*. Warszawa: Amarant; 1992.
35. Żywucka-Kozłowska E, Włodarczyk R. *Zazdrość w perspektywie zbrodni i samounicestwienia*. Studia Prawnoustrojowe 2015; 29: 259–270.
36. Guerrero LK, Trost MR, Yoshimura SM. *Romantic jealousy: Emotions and communicative responses*. Pers. Relationship 2005; 12: 233–252.
37. Majchrzyk Z. *Zabójczynie i zabójcy*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW; 2008.
38. Biro M, Vuckovic N, Djuric V. *Towards a typology of homicides on the basis of personality*. Br. J. Criminol. 1992; 32(3): 361–371.
39. Przybyłek M, Sławik M, Gierowski JK. *Sprawcy zabójstw w Polsce: nowa próba analizy typologicznej z zastosowaniem Facet Theory*. Przegląd Psychologiczny 2001; 44(3): 319–336.
40. Radojević N, Radnić B, Petković S, Miljen M, Curović I, Cukić D i wsp. *Multiple stabbing in sex-related homicides*. J. Forensic Leg. Med. 2013; 20: 502–507.
41. Pikulski S. *Popelnienie zabójstwa i samobójstwa na tle zazdrości*. Wojskowy Przegląd Prawniczy 1996; 1(197): 27–38.
42. Waszkiewicz E, Pilszyk A. *Przypadek silnego wzburzenia – problemy kompetencyjne i orzecznicze*. Postępy Psychiatrii i Neurologii 2011; 20(1): 69–73.
43. Gierowski JK. *Afekt fizjologiczny jako przedmiot sądowej ekspertyzy psychologicznej*. W: Gierowski JK, Jaśkiewicz T, Najda M. red. *Psychologia w postępowaniu karnym*. Warszawa: LexisNexis; 2010.
44. Aderibigbe YA. *Violence in America: A survey of suicide linked to homicides*. J. Forensic Sci. 1997; 42(4): 662–665.
45. Felthous AR, Hempel A. *Combined homicide suicides: A review*. J. Forensic Sci. 1995; 40(5): 846–857.
46. Kunz J, Bolechała F, Kaliszczak P. *Sądowo-lekarska problematyka zabójstwa z samobójstwem sprawcy („dyadic death”)*. Arch. Med. Sąd. Krym. 2006; 56: 169–172.
47. Buhas C. *Psychic family violence and pathological jealousy with tragic consequences: Homicide*. Aggress. Violent Beh. 2013; 18: 434–435.
48. Cunha O, Gonçalves RA. *Intimate partner violence offenders: Generating a data-based typology of batterers and implications for treatment*. The European Journal of Psychology Applied to Legal Context 2013; 5: 131–139.

Adres: Przemysław Cynkier
Instytut Psychologii, Wydział Filozofii Chrześcijańskiej
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
01-938 Warszawa, ul. Wóycickiego 1/3, budynek 14

Otrzymano: 31.07.2017

Zrecenzowano: 30.10.2017

Otrzymano po poprawie: 10.11.2017

Przyjęto do druku: 16.11.2017